

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

ИМ. М.Ф. АХУНДОВА

**АКТУАЛЬНЫЕ
ПРОБЛЕМЫ
ИЗУЧЕНИЯ
ГУМАНИТАРНЫХ
НАУК**

*Межвузовский
тематический
сборник*

Выпуск IV

**ГУМАНИТАР
ЕЛМЛƏРİN
ƏJРƏНİПМƏСİNİN
АКТУАЛ
ПРОБЛЕМЛƏРİ**

*Али мəктəблəрарасы
тематик мəчмүə*

IV бурахылыш

Баку
1998

Инсанын төбиәти муһафизә фәалијјәти. Антропоген амилләр	77
К вопросу формирования экологической культуры учащихся	83
Тема любви и пейзаж востока в "Персидских мотивах" С.Есенина	86
Развитие фонетического слуха у студентов азербайджанских групп педвуза на занятиях по фонетике русского языка	89
Категория рода во французском языке	92
Внемлем призыву (о нравственных поисках А.Приставкина в повести "Ночевала тучка золотая")	94
Детектив как литературный жанр	96
О "Медлуме и Лейли" В.Хлебникова (некоторые наблюдения)	98
Нравственный мир деревни в повестях А.Айлисли	100
К вопросу об изучении жанра антиутопии	105
О состоянии здравоохранения в городе Баку в первой половине XIX века	109
Ибтидан һәрби һазырлыг дәрсләриндә нүвә силаһына даир биликләрин верилмәси тәчрүбәсиндән	114
Оху тө'лими заманы шакирдләрин вәтәнпәрвәрлик во бейнәлмиәләчилик тәрбијәсинин елми-нәзәри әсаслары	120
Бајатыйларда поетик моделләшдирмә	122
Абшерон жарымадасынын еколожи проблемләри	125

рини, мүнәсибәтини ифадә етмәк вәситәси кими чыхыш едир. Бу бахымдан фасилә интонасијанын дикәр компонентләри илә бирбаша вә долајысы илә сырф бағлыдыр. Фасилә интонасијанын темп компоненти илә бирликдә модал-емосионал мә'на кәсб едә билир. Белә ки, фасилә данышанын емосионал вәзијјәтиндән асылы олараг вариативләшир: ити сүр'әтли нитг ачыг, дејишмәк, данлаг кими емосионал чаларларла; јаваш, аһәстә нитг исә хәчаләт, төһмәт, мазәммәт кими емосионал чаларларла әлагәләндирилир (8-204).

Дејиләниләрдән белә нәтичәјә кәлмәк олур ки, фасилә фонетик бир һадисә кими ән аз ишләнмиш саһәләрдән биридир. Арашдырмалар көстәрир ки, фасилә фонетик, ситагматик, үслуб, фоносемантик вә саир бахымындан чохтәрәфли чәһәтләрә маликдир вә онун фоно-лингвистик бахымындан әһагәли арашдырылмасына вә тәдигинә еһтијач дујулур.

ӘДӘБИЈАТ

1. А.Ахундов. Азәрбајҗан дилинин фонетикасы. Бақы, 1984
2. А.Ахундов, С.Бабајев, Ф.Зейналов. Инқилис вә Азәрбајҗан дилләриндә вургунун ритмик-мелодик хүсусијјәтләри. Бақы, 1996
3. М.Адиглов вә б. Изаһлы дилчилик терминләри. Бақы, 1989
4. Ә.Дәмирчизадә. Мүасир Азәрбајҗан дили. Бақы, 1978
5. А.М.Антипова. Система английской речевой интонации. М., 1979
6. О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1969
7. Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979
8. М.А.Соколова и др. Практическая фонетика английского языка. М., 1984
9. S.F.Leontyeva. A theoretical course of English phonetics. М., 1988
10. V.A.Vassiyev. English phonetics. Practical English phonetics. Minsk, 1982.

ИСАЈЕВ И.А.

“Хәзәр” Университети

АЗӘРБАЈҖАН АЛИ ТӘҺСИЛИНДӘ “СҮЗКӘЧ” ПРОСЕСИ

Советләр бирлији дағылдыгдан сонра һәјатын бир чох саһәләриндә олдуғу кими, тәһсилдә дә јени дәјишикликләрә еһтијач дујулмаға башлады. Тәһсилдә башланмыш кериләмәнин вә гејри-мүәјјәнлијин сә-

бөблөрүндөн бири кечмиш Советлөрдө вә социалист Шәрги Авропа-сында јаранмыш игтисади вәзијјәт идисә, әсас сәбәб бұ әразиләрдә јаранмыш јени дөвләтләрин постсоциалист дөврү үчүн ајдын тәһсил сијасәтинин вә тәһсил концепсијасынын олмамасы вә ја чоҳ зәиф олмасы иди. Белә бир дөврдә бир тәрәфдән дөвләт али мәктәбләриндә мааш, дәрслик вә мадди базанын тә’минат мәсәләләринин чәтинләшмәсилә әлағадар дөвләт тәһсилдә бир бөһран јараныр, диқәр тәрәфдән исә мүәллим һеј’әти вә илкин ичтмай рә’ј бахымындан бунларла јарыша билмәјән, лакин програм чевиклији, тәдрисин јениләшдирилмәси, ағылы малијјә сијасәти вә харичи әлағәләр саһәсиндә өзләрини сүбут етмиш өзәл али мәктәбләр тәһсилдә өз сөзләрини демәјә башлајырды.

28 дөвләт вә 16 мүхтәлиф типли (бурада дөвләт гејдијјатындан кечмиш өзәл али мәктәбләрин сајы көтүрүлүр) өзәл али мәктәбин фәалијјәт көстәрдији кичик бир өлкәдә кәнч мүтәхәссис һазырлығынын һансы сәвијјәдә кетмәси, о чүмләдән тәһсилдә “сүзкәч” просесинин ке-диши һәмишә өн планда дајанмалыдыр. Сүзкәч просеси нәдир вә она тәһсилдә белә диқгәтин вачиблији нә илә бағлыдыр?

Сүзкәч дедикдә али мәктәбин тәтбиғ етдији тәһсил моделинин сечмә принципләри - хүсусијјәтләри (имтаһан кечирилмә механизми, имтаһан јохлама-гијмәтләндирмә принципләри, курсдан курса кечмә механизми вә с.) вә бу принципләрин тәдрис просесиндә нә гәдәр чидди вә объектив оларағ һәјата кечирилмәси, беләликлә дә, тәләбәләрин гәбул олундуғлары вахтдан али мәктәби битирәрәк һәр һансы тәшкилатда ишә дүзәлмәләринә гәдәр чидди вә дүзкүн сечмә системи кечмәләри нәзәрдә тутулур.

Али тәһсил кәнчләрин әмәк фәалијјәтинә башламасынын бирба-ша һазырлығ һиссәси кими һејли вахт апарыр. Кәнч мүтәхәссис ахтарышында олан тәшкилатлар һәмишә әмин олмағ истәјирләр ки, али мәктәбләрдә тәләбәләр (кәләчәк мә’зунлар) чидди сечмә просесилә үзләширләр. Үмумијјәтлә, али мәктәбләрин өлкәдә мөвчуд ири тәшкилат вә ширкәтләрлә әлағәли иши һәмишә тәһсилә јалныз мүсбәт тә’сир көстәрир.

Чүнки ишә көтүрән ширкәт вә тәшкилатларын али мәктәб мә’зунларындан вә үмумијјәтлә, али мәктәбдән “тәләб вә истәкләри” тәһсилин гурулушунун низамланмасында әсас амилләрдән бири олмалыдыр. Белә ки, ширкәт вә тәшкилатлар ишә дүзәлмәк үчүн онлара мүрачидәт едәниләрдән һансынын мүәјјән едилмиш ишә даһа чоҳ јарарлы олдуғуну (ујғун кәлдијини) арашдырмалыдыр. Бу сечмә просеси һәмин ширкәтләрә мүәјјән хәрч һесабына баша кәлир. Одур ки, бу әлавә хәрчләрдән азад олмағ үчүн һәмин тәшкилатлар сечмә просесинин али

мәктәпләрдә апарылдыгына әмин олмаг истәјир. Она көрә дә төләбөннин али мәктәбдә һансы програмла охумасы, лазым кәлән билик вә вәрдишләрә нечә јиләһнмәси һәмишә ишә гәбул едән тәшкилатын диггәт мәркәзиндә олур, Бу бахымдан али мәктәбдләрдә сүзкәч просесинин нечә кетмәси һәмин али мәктәбин кәләчәк мә'зунларынын ишләтә'мин олунмасына бирбаша тә'сир едир. Бир аз да дәринә кетсәк, сүзкәч просесинин сон мөгамла али мәктәбин өзү үчүн "Өлүм ја олум" суалына чеврилдијинә әмин оларыг (Мә'зунлары өзүнә иш тапа билмәјән али мәктәб кимә лазымдыр?).

Kanneth Y. Atgow төһсил системиндә сечмә просесинин әһәмијјәти һагтында белә јазыр: *"Әкәр төһсил системи кәһчләрә өләвә билик вермәдән јалһыз сечмә вәзифәсини јеринә јетирсәјди белә, чөмијјәт үчүн бәјүк фајда вермиш оларды"*¹.

Умумијјәтлә, төһсилдә сүзкәч просесини ашағыдакы мүхтәлиф амилләрә көрә изләмәк олар:

- гәбул имтаһанларынын кечирилмә механизми;
- семестр имтаһан јохлама вә гијмәтләндирмә принципи;
- курсдан курса кечмә просеси;
- гәбул олунмуш төләбәләрин мә'зун олма принципләри.

Садаланан бу әләмәгләрин һамысы төләбәләрин мә'зун олма механизминә бу вә ја дикәр мә'нада хидмәт етдијиндән әсас диггәтимизи бу просесә јөнәлдәчәјик.

Али мәктәпләрә төләбә гәбулу мәркәзләшдирилмиш бир тәшкилат - ТГДК (Тәләбә Гәбулу үзрә Дөвләт Комиссијасы) тәрәфиндән апарылыр.

Төһсилдә мәркәзләшмә һагтында Америка тәдгигатчысы Wetner Z.Hirsch јазыр: *"Мәркәзләшмәдә көзләнилән нәтичәни һисс етмәк үчүн гәрар гәбул едән һакимијјәтә кәнар тә'сирләр олуб-олмадыгы һагтында дүшүнүмәлидир"*².

Бунун исә ән ајдын јолу гәрар гәбул едән һакимијјәтин там мүстәгил вә ја өзәл олмасыдыр.

Бүтүн бунлара бахмајараг, төләбә гәбулунын ТГДК тәрәфиндән мәркәзләшдирилмиш гәјдада апарылмасы, ән азы дөвләт али мәктәбләри үчүн сүзкәч просесинә мүсбәт тә'сир кәстәрир.

Белә ки, гәбул имтаһанларынын али мәктәбләрин өзләри тәрәфиндән кечирилмәси просесиндә бир чох кәнар амилләрин (али мәктәбдә ишләјәнләрин ушагларына кифәјәт гәдәр күзәштләр, јүксәк вәзифәли шәхсләр тәрәфиндән тә'сирләр, хаһишләр, ташшырыглар вә һәтта коррупсија вә с.) тә'сири данылмаздыр.

Тәбии ки бу амилләрин бә'зиләри, нәзәри олараг мәркәзләшмиш гәбул просесиндә дә мүмкүндүр, амма бунун практик чәтинлији дә ајдындыр (имтаһанларын тестлә кечирилмәси, мәркәзләшдирилмиш компүтер системилә тәнзимләнмәси, мұзафиг дәвләт органлары тәрәфиндән нәзәрәт вә с.).

Беләликлә, дәвләт али мәктәпләринә тәләбәләр ТДК тәрәфиндән гәбул олунур (сүзкәчин илкин пилләси) вә сүзкәчин сонракы тәләји али мәктәбин һәјата кечирдији тәһсил система вә буна нечә чидди вә дүзкүн әмәл едилмәсиндән асылы олур.

Мә'лум олдуғу кими, дәвләт али мәктәпләриндә тәдрис програмлары конкрет мүддәтә (әсасән 4-5 ил) нәзәрдә тутулур вә демәк олар ки, гәбул олунмуш тәләбәләрин 100%-и (бә'зи кичик истисналары нәзәрә алмагла) вахтында мә'зунлуғ диплому атырлар. Инди гәбул олунма вахтындан мә'зунлуғ дипломуна кедән јолун әсас хүсусијјәтләринә нәзәр салаг (курсдан курса кечмә, семестр имтаһан јохлама вә гијмәтләндирмә принципләри вә с.).

Гәбул олунмуш тәләбәләр илдә ики дәфә семестр имтаһанлары (һәр семестр мүәјјән фәнләр үзрә имтаһан, бә'зи фәнләр үзрә исә мәгбуллар) верирләр. Ил боју вердикләри имтаһанларын һамысындан мәгбул гијмәтләр топлајан тәләбәләр нөвбәти курса кечирләр. Һәр һансы имтаһандан гејри-мәгбул гијмәт алан тәләбә ики дәфә, бә'зи һалларда исә үч дәфә тәкрар имтаһан вермәк һүтуғуна маликдир. Бу имканлардан да истифадә едә билмәјәнләр курсда галыр вә һәмин ил охудуғлары фәнләри (һәтта имтаһанларда мәгбул гијмәт алдылары?!) јенидән охумалы олурлар. Гејд етмәк лазымдыр ки, белә һаллара (тәкрар курсда галма һадисәләринә) чох аз-аз раст кәлмәк олур. Сәбәб исә ајдындыр. Һәр һансы имтаһандан кәсилмиш тәләбәнин гыса мүддәт әрзиндә 2-3 дәфә тәкрар имтаһан вермәк имканы вар (елә бу имканларын јарадылмасы кәсилмиш тәләбәјә нәјин баһасына олурса-олсун гијмәт јазылмасына хидмәт етмири?!).

Тәбии ки, ики ил далбадал курсда галан тәләбәнин али мәктәбдән һарич олунмасы тәһлүкәси дә кәсири вахтында ләғв етмәни күчләндирән амилләрдән биридир. Артыг кәсилмиш тәләбә нечә олурса-олсун, кәсирини ләғв етмәк мәчбуријјәтиндә галыр вә бунун үчүн, лазым кәләрсә, мүхтәлиф үсуллара да (тапшырыг, хаһиш вә с.) әл атмалы олур вә нәһәјәт, кәсирини ләғв едир. Беләликлә, 4-5 ил баша чатдыгдан сонра мә'зунлуғ диплому алан тәләбәләр арасында мә'зунлуғ дипломуна лајиг олмајан, мүтәхәссис кими чалышмаға тамамилә һазыр олмајан чохсајлы мә'зунлара да раст кәлинир.

Беләләринин 4-5 иллик тәһсил мүддәти баша чатдыгдан сонра

мә'зун олмаларына сәбәб дәвләт тәһсил системиндә сүзкәч просесинин зәиф ишләмәсидир.

Гәбул имтаһанларынын ТГДК тәрәфиндән тестлә апарылмасындан сонра сүзкәч просесинә әсас е'тибарилә курсдан курса кечмә мәсәләсиндә дигтәт јетирилмәлидир. Мәһз бу мәрһәләјә зәиф дигтәт јетирилдији үчүн дәвләт тәһсилиндә сүзкәч демәк олар ки, ишләмир вә гәбул олунмуш тәләбәләрин һамысы "сүзкәчин ири көзләриндән" сүзүләрәк мә'зунлуғ тәнтәнәсинә кәлиб чатырлар.

Инди исә артығ мүәјјән сәјдә мә'зунлары олмуш бир нечә али мәктәбләрин тимсалында өзәл али мәктәбләрдә сүзкәч просесинин кедишинә нәзәр салағ.

Бу өзәл али мәктәбләри тәтбиғ етдикләри тәһсил модели вә тәдрис програмларындан истифадә бахымындан ики типә ајырмағ олар:

1. Әсас е'тибарилә дәвләт тәһсилиндә тәтбиғ олунан тәһсил модели илә ишләјән, лакин ујғун тәдрис програмларындан даһа чевик истифадә едән (тәдрис програмларында лазыми дәјишикликләр олунмасына јер сахлајан, бир чоғ фәнләрин инкилис дилиндә тәдрисинә чалышан) өзәл али мәктәбләр. (Гәрб, өзәл Азәрбајҗан, Тәфәккүр университетләри).

2. Дәвләт али мәктәбләриндән фәрғли, әсас е'тибарилә дүнја тәһсилиндә тәчрүбәдән кечмиш тәһсил модели илә ишләјән өзәл али мәктәбләр (Хәзәр Университети).

Өзәл али мәктәбләри типләрә бөлмәкдә мәғсәд онларын тәһсилдә сүзкәч просесини мүхтәлиф чүр тәтбиғ етмәләрини изләмәкдән ибарәтдир.

Тәһсили тәшкилиндә әсас принцип оларағ милли зәминдә бејнәлхалғ стандартлара ујғун кадр һазырлығыны көтүрән вә мә'зунлуғ дипломларынын кениш кечәрлијинә чалышан биринчи тип өзәл али мәктәбләрдә тәтбиғ олунан тәһсил моделинин дәвләт тәһсил модели илә үст-үстә дүшмәси илә јанашы, бу али мәктәбләрин тәдрис програмларынын тәшкилиндә дәвләтдә олдуғундан ашағыдакы ики фәрғли чәһәти гејд етмәк лазымдыр:

- мүтәхәссисләрин тәклифинә ујғун оларағ тәдрис програмларында чевик сурәтдә мүәјјән дәјишикликләр етмәк мүмкүндүр (лазым олмајан фәнләрин әвәзинә даһа вачиб фәнләрин салынмасы);

- тәдрис планлары елә тәшкил олунур ки, хариҗи мүтәхәссисләрин көлмәсилә әлағәдар һәмишә хүсуסי курсларын програма салынма имканы олур.

Бу али мәктәбләрин имтаһан-јохлама вә гижмәтләндирмә принципләри, курсдан курса кечмә мәсәләләриндә исә дәвләт али мәктәбләриндә олдуғундан чидди фәрғли көрүнүр. Мә'зунлара верилән дипломлар да дәрәчә е'тибарилә (ади вә фәрғләнмә) дәвләт тәһсилиндә ол-

дуғу кимидир. Лакин јарандылары вахтдан бәри һәр бир али мәктәбдә күндән-күнә мадди-техники базанын кенишләндритмәси (ады чәкилән һәр бир али мәктәбин өзүнүн ајрыча тәдрис корпусу, муасир электрон аваданлыгла тәһниз олунмуш компүтер заты, тәдрисин илкин тәләбләринә чаваб вермәјә чалышан китабханасы вә с. вар), бејнәлхалг әлагәләр саһәсиндә атылан аддымлар, калр потенциалындан кет-келә даһа јахшы истифалә олунмасы, тәдрис програмларында данма ахтарышда олмалары вә с. бу кими әламәтләр бу али мәктәбләрдә сүзкәч просесинә өз мүсбәт тә'сирини кәстәрир. Одур ки, вахтында мө'зун олан тәләбәләрин сај фаизи бурада дәвләтдәкиндән аз да олса фәрғләнир.

Јухарыда апардығымыз тәснифата кәрә II тип өзәл али мәктәбләрин јеканә тәмсилчиси Хәзәр Университетидир. Бурада дәвләт али мәктәбләриндә олдуғундан там фәрғли бир тәһсил модели һәјата кечирилир.

Тәдрис програмлары ашағыдакы принципләр үзрә тәшкил олунмушдур:

- университет тәләбләри;
- үмүмтәһсил тәләбләри;
- ихтисас фәнләри;
- сечмә курслар (мүәјјән сајда фәнләрин тәләбә тәрәфиндән сечилмәси имканы).

Бу бөлүмләр үзрә фәнләрин ады, сајы вә һәр бир фәннин чәки ваһиди (кредити) мүәјјән олунур вә тәләбә һәр һансы факултәни битирмәк үчүн мүәјјән олунмуш сајда кредит јығмалыдыр. Имтаһан-јохлама вә гижмәтләндримә системи дә тамамилә фәрғлидир.

Тәләбәнин бүтүн семестр боју фәалијјәти дигтәтлә вә сәнәдләшдирилмиш сурәтдә изләнир вә сон имтаһан вахты нәзәрә алыныр. Башга сөзлә, тәләбәләр семестр боју ујғун департаментләрдә гәбул олунмуш принципләрлә (мүхтәлиф департаментләрдә бу принципләр фәрғләнә биләр) мүхтәлиф формалы имтаһанлар верирләр вә сон имтаһан заманы бу нәтичәләр нәзәрә алыныр.

Имтаһанлар јазылы сурәтдә, хүсуси тестлә кечирилир (хүсуси спецификаја малик фәнләр үзрә имтаһанда шифаһи сорғу да истисна едилмир) вә 100 баллыг гижмәтләндримә системи тәтбиғ олунур.

Имтаһанда 60 вә даһа чох бал тошлајан тәләбәләр имтаһаны мүвәфғәгижјәтлә вермиш һесаб олунур, әкс һалда һәмин фәнни нөвбәти семестр вә ја сонра јенидән охумалыдыр (башга сөзлә, кәсирләрин ләғви јохдур).

Университети битирмәк үчүн мүәјјән олунмуш сајда кредит топламыш тәләбәнин орта гижмәти (мүвәфғәгижјәт индекси, GPA) еләчә дә ајрыча ихтисас фәнләри үзрә орта гижмәти 70-дән аз олмамалыдыр. Әкс

һалда тәләбә бир нечә фәнни (әсасән ихтисас фәнләри) јенидән охумалыдыр (орта гижмәтини лазыми сәвијјә чатдырмаг үчүн). Беләликлә, орта гижмәтин 70-дән јухары олма тәләби мә'зунлуға кедән јолда даһа бир чидди сүзкәчин гојулдуғуну көстәрир.

Мүәјјән олунмуш сајда кредит топламыш, үмуми орта гижмәти вә ихтисас фәнләри үзрә орта гижмәти 70-дән аз олмајан тәләбәләр Уни-верситети битирмиш һесаб едилир³.

Мә'зунлара һансы дәрәчә диплом верилмәси дә чидди сүзкәчдән кечир. Дипломун дәрәчәси тәләбәнин мүвәффегијјәт әмсалынын (GPA) ашағыда көстәрилмиш һансы аралыға дүшмәсиндән асылдыр:

$60 \leq GPA \leq 79$	Ади диплом;
$80 \leq GPA \leq 86$	Фәхри диплом;
$87 \leq GPA \leq 93$	Јүксәк фәхри диплом;
$94 \leq GPA \leq 100$	Ән јүксәк фәхри диплом ⁴ .

Беләликлә, гаршыја гојулан бу әләвә шәртләр сүзкәч просесинин даһа чидди кетмәсинә хидмәт едир.

Инди көстәрилән өзәл али мәктәбләрдә тәләбәләрин сон 2 илдә вахтында мә'зун олма рәгәмләринә диггәт јетирәк.

Али мәктәбин ады	Тәләбәләрин гәбул олундуғ-лары тәдрис или	Гәбул олунан тәләбәләрин сајы	Вахтында мә'зун оланларын сајы	Фәиз
Тәфәккүр	1992/93	150	100	67
	1993/94	315	301	95
Өзәл	1992/93	216	157	73
	1993/94	225	225	100
Гәрб	1992/93	129	123	95
	1993/94	241	220	91
Хәзәр	1992/93	147	50	34
	1993/94	175	44	25

Гәјд: Јухарыдакы чәдвәллә вахтында мә'зун ола билмәјәнләр сырасында мүәјјән сәбәбләр үзүндән али мәктәби тәһсил мүддәти баша чатмамыш тәрк етмиш тәләбәләр дә вар.

Лакин бир али мәктәбдән башга али мәктәбә кечмәјин әсас сәбәби мәнз бурада вахтында мә'зун олмамаг тәһлүкәсидир (бә'зи истисналары нәзәрә алмагла). Она көрә дә һәмин чәдвәлдә али мәктәби вах-

тындан өввөл төрк едиб кетмиш талабаларын сайы ажрылыгыда көстөрил-мөмишдир.

Дунја төһсилиндө лидер сайылан АБШ-ын мөшһур университетлө-риндө исө бу рөгөм әсас е'тибарилә 25-35% арысында олур (мүәјјөн истисналарла).

Ону да гејд едөк ки, АБШ-да талабалар пиллө-пиллө чох чидди сүзкөчдөн кечөрөк мә'зунлуг төнтөнәсинә кашиб чыкырлар. Бө'зи их-тисаслар үзрә исө (тибби, һүгүг) һәтта мә'зунлуг диплому да кәнчлөрин ишө дүзәлмөләринә тө'минат вермир. һәммин ихтисаслар үзрә али төһ-сили олан кәнчләр хүсуси ассосијасијатарда имтаһан вермәли (сүзкө-чин јени бир пилләси) вө өз ишләмөк һүгүг вө бачарыларыны јенидөн тәсдиг етмәлидирләр.

Беләликлә, сүзкөч просесинин чөмијјет үчүн јүксөк сөвијјәли кадрларын һазырланмасында ролу көз габагындадыр вө елө буна көрө дө бүгүн али мөктөблөрдө (истор дөвлөт, истерсө дө езал) төһсил сијә-сәти вө тәдрис програмларынын төһкилиндө сүзкөч просесини күчлән-дирөн амилләрә хүсуси дигтәт јетирилмәлидир.

ӨДӘБИЈЈАТ

1. Бах: Relation between State and higher education, London, 1996, сәһ. 22.
2. Бах: Werner Z.Hirsch "Inventing Education for the future", institute of Government and Public Affairs, University of California, Los Angeles, 1967, сәһ. 284.
3. Бах: Khazar University Catalog, 1996-1998, сәһ. 31-32.
4. Бах: Khazar University Catalog, 1996-1998, сәһ. 40.

КӘРИМОВ М.Г.

Б.Зәрдаби ад. КДПИ

ИНСАНЫН ТӨБИӘТИ МУҢАФИЗӨ ФӘАЛИЈЈӘТИ. АНТРОПОКЕН АМИЛЛӘР

Јер үзәриндө инсанын мејдана кәлмәси биосферин узун мүддәтли тарихи инкишафында чох мүһүм вө әһәмијјәтли һадисә олду. Бизи әһә-тө едөн төбиәт инсан фәалијјәтинин әһәмијјәтли тө'сири алтында формалашды. Инсан чөмијјәти мүәсир дөврдө илкин төбии шөраитдә, чох күчлү шөкилдә дөјишилмиш төбиәтдә јашајыр. Төбиәтин илкин шөрай-

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
им. М.Ф.АХУНДОВА

**АКТУАЛЬНЫЕ
ПРОБЛЕМЫ
ИЗУЧЕНИЯ
ГУМАНИТАРНЫХ
НАУК**

*Межвузовский
тематический
сборник*

Выпуск IV

**ҺУМАНИТАР
ЕЛМЛƏРİN
ƏJRƏNİP MƏSİNİN
АКТУАЛ
ПРОБЛЕМЛƏРİ**

*Али мəктəблəрəрасы
тематик мəчмуə*

IV бурахылыш

Баку
1998

☞.....АБАСОВА Н.Г.	☞
Стабилизация системы уменьшительных суффиксов национального русского литературного языка	3
☞.....АБДУЛЛАЕВ А.А.	☞
Все ли взаимосвязано в тексте?	4
☞.....АЛИЕВА К.З.	☞
Словарная работа на уроках русского языка в начальных классах школ с азербайджанским языком обучения	11
☞.....АХУНДОВА Н.М.	☞
Чөфөр Чаббарлы драматуркијасы вә заман	13
☞.....АҒАМАЛЫЈЕВ Ә.Ә.	☞
Сосиал идарәтмәнин маһијјети вә әсас кәстәричиләринә даир	17
☞.....БАЈРАМОВ М.И.	☞
Мистика мөдәни ән'әнәдир	20
☞.....БӘШИРОВ С.Г.	☞
Алтмышынчылар вә фәлсәфи тө'лимләр (фрејдизм) (Сабир Әһмәдовун јарадычылығы әсасында)	31
☞.....ГАМИДОВ О.М.	☞
Духовно-нравственная проблема "Человека и смысла его жизни" в азербайджанской прозе 70-80-х годов	36
☞.....ГАСАНОВА Г.А.	☞
Изобразительно-выразительные средства в поэзии М.Ю.Лермонтова	38
☞.....ГУБАТОВ Ә.Б.	☞
Бәдии төрчүмәдә дил вә үслуб хүсусијјәтләринин нәзәрә алынмасы (алман дилиндән Азәрбајҗан дилинә төрчүмә материалы әсасында)	43
☞.....ГУЛУЗАДЕ Я.М.	☞
Перевод неточен... ибо слишком точен	46
☞.....ДЖАФАРОВА И.Ә.	☞
Скорбь и бунт в рассказе Ф.М.Достоевского "Сон смешного человека"	52
☞.....ӘЗИЗОВ С.А., ӘЛӘКБӘРОВА Т.Т.	☞
Мүасир фонетик тәдтигатларын методолоји гурулушҗа нөвләри һаггында	55
☞.....ӘЗИЗОВ С.А., ӘЛӘКБӘРОВА Т.Т.	☞
Орфоепијанын нитглә реаллашмасынын тәдтигинә даир	60
☞.....ЗЕЈНАЛОВ Ф.Б., ГУРБАНОВА Л.Г.	☞
Фасилә вә онун нөвләринә даир	66

AZƏRBAYCAN ALİ TƏHSİLİNDƏ “SÜZGƏC” PROSESİ

Sovetlər birliyi dağıldıqdan sonra həyatın bir çox sahələrində olduğu kimi, təhsildə də yeni dəyişikliklərə ehtiyac duyulmağa başladı. Təhsildə başlanmış geriləmənin və qeyri-müəyyənliyin səbəblərindən biri keçmiş Sovetlərdə və sosialist Şərqi Avropasında yaranmış iqtisadi vəziyyət idisə, əsas səbəb bu ərazilərdə yaranmış yeni dövlətlərin postsosialist dövrü üçün aydın təhsil siyasətinin və təhsil konsepsiyasının olmaması və ya çox zəif olması idi. Belə bir dövrdə bir tərəfdən dövlət ali məktəblərində maaş, dərslük və maddi bazanın təminat məsələlərinin çətinləşməsilə əlaqədar dövlət təhsilində bir böhran yaranır, digər tərəfdən isə müəllim heyəti və ilkin ictimai rəy baxımından bunlarla yarışa bilməyən, lakin proqram çevikliyi, tədrisin yeniləşdirilməsi, ağıllı maliyyə siyasəti və xarici əlaqələr sahəsində özlərini sübut etmiş özəl ali məktəblər təhsildə öz sözlərini deməyə başlayırdı.

28 dövlət və 16 müxtəlif tipli (burada dövlət qeydiyyatından keçmiş özəl ali məktəblərin sayı götürülür) özəl ali məktəbin fəaliyyət göstərdiyi kiçik bir ölkədə gənc mütəxəssis hazırlığının hansı səviyyədə getməsi, o cümlədən təhsildə “süzgəc” prosesinin gedişi həmişə ön planda dayanmalıdır. Süzgəc prosesi nədir və ona təhsildə belə diqqətin vacibliyi nə ilə bağlıdır?

Süzgəc dedikdə ali məktəbin tətbiq etdiyi təhsil modelinin seçmə prinsipləri - xüsusiyyətləri (imtahan keçirilmə mexanizmi, imtahan yoxlama-qiyətləndirmə prinsipləri, kursdan kursa keçmə mexanizmi və s.) və bu prinsiplərin tədris prosesində nə qədər ciddi və obyektiv olaraq həyata keçirilməsi, beləliklə də, tələbələrin qəbul olunduqları vaxtdan ali məktəbi bitirərək hər hansı təşkilatda işə düzəlmələrinə qədər ciddi və düzgün seçmə sistemi keçmələri nəzərdə tutulur.

Ali təhsil gənclərin əmək fəaliyyətinə başlamasının birbaşa hazırlıq hissəsi kimi xeyli vaxt aparır. Gənc mütəxəssis axtarışında olan təşkilatlar həmişə əmin olmaq istəyirdər ki, ali məktəblərdə tələbələr (gələcək məzunlar) ciddi seçmə prosesilə üzləşirlər. Ümumiyyətlə, ali məktəblərin ölkədə mövcud iri təşkilat və şirkətlərlə əlaqəli işi həmişə təhsilə yalnız müsbət təsir göstərir.

Çünki işə götürən şirkət və təşkilatların ali məktəb məzunlarından və ümumiyyətlə, ali məktəbdən “tələb və istəkləri” təhsilin quruluşunun nizamlanmasında əsas amillərdən biri olmalıdır. Belə ki, şirkət və təşkilatlar işə düzəlmək üçün onlara müraciət edənlərdən hansının müəyyən edilmiş işə daha çox yararlı olduğunu (uyğun gəldiyini) araşdırmalıdır. Bu seçmə prosesi həmin şirkətlərə müəyyən xərc hesabına başa kəlib. Odur ki, bu əlavə xərclərdən azad olmaq üçün həmin təşkilatlar seçmə prosesinin ali məktəblərdə aparıldığına əmin olmaq istəyir. Ona görə də tələbənin ali məktəbdə hansı proqramla oxuması,

lazım gələn bilik və vərdişlərə necə yiyələnməsi həmişə işə qəbul edən təşkilatın diqqət mərkəzində olur. Bu baxımdan ali məktəbdə süzgəc prosesinin necə getməsi həmin ali məktəbin gələcək məzunlarının işlə təmin olunmasına birbaşa təsir edir. Bir az da dərinə getsək, süzgəc prosesinin son məqamda ali məktəbin özü üçün “Ölüm ya olum” sualına çevrildiyinə əmin olarıq (Məzunları özünə iş tapa bilməyən ali məktəb kimə lazımdır?).

Kanneth Y. Arrow təhsil sistemində seçmə prosesinin əhəmiyyəti haqqında belə yazır: *“Əgər təhsil sistemi gənclərə əlavə bilik vermədən yalnız seçmə vəzifəsini yerinə yetirsəydi belə, cəmiyyət üçün böyük fayda vermiş olardı”*¹.

Ümumiyyətlə, təhsildə süzgəc prosesini aşağıdakı müxtəlif amillərə görə izləmək olar:

- Qəbul imtahanlarının keçirilmə mexanizmi;
- semestr imtahan yoxlama və qiymətləndirmə prinsipi;
- kursdan kursa keçmə prosesi;
- qəbul olunmuş tələbələrin məzun olma prinsipləri.

Sadalanan bu əlamətlərin hamısı tələbələrin məzun olma mexanizminə bu və ya digər mə'nada xidmət etdiyindən əsas diqqətimizi bu prosesə yönəldəcəyik.

Ali məktəblərə tələbə qəbulu mərkəzləşdirilmiş bir təşkilat - TQDK (Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası) tərəfindən aparılır.

Təhsildə mərkəzləşmə haqqında Amerika tədqiqatçısı Werner Z.Hirs yazır: *“Mərkəzləşmədə gözlənilən nəticəni hiss etmək üçün qərar qəbul edən hakimiyyətə kənar təsirlər olub-olmadığı haqqında düşünülməlidir”*².

Bunun isə ən aydın yolu qərar qəbul edən hakimiyyətin tam müstəqil və ya özəl olmasıdır.

Bütün bunlara baxmayaraq, tələbə qəbulunun TQDK tərəfindən mərkəzləşdirilmiş qaydada aparılması, ən azı dövlət ali məktəbləri üçün süzgəc prosesinə müsbət təsir göstərir.

Belə ki, qəbul imtahanlarının ali məktəblərin özləri tərəfindən keçirilməsi prosesində bir çox kənar amillərin (ali məktəbdə işləyənlərin uşaqlarına kifayət qədər güzəştlər, yüksək vəzifəli şəxslər tərəfindən təsirlər, xahişlər, tapşırıqlar və hətta korrupsiya və s.) təsiri danılmazdır.

Təbii ki bu amillərin bəziləri, nəzəri olaraq mərkəzləşmiş qəbul prosesində də mümkündür, amma bunun praktik çətinliyi də aydındır (imtahanların testlə keçirilməsi, mərkəzləşdirilmiş kompüter sistemlə tənzimlənməsi, müvafiq dövlət orqanları tərəfindən nəzarət və s.).

Beləliklə, dövlət ali məktəblərinə tələbələr TQDK tərəfindən qəbul olunur (süzgəcin ilkin pilləsi) və süzgəcin sonrakı taleyi ali məktəbin həyata keçirdiyi təhsil sistemi və buna necə ciddi və düzgün əməl edilməsindən asılı olur.

Məlum olduğu kimi, dövlət ali məktəblərində tədris proqramları konkret müddətə (əsasən 4-5 il) nəzərdə tutulur və demək olar ki, qəbul olunmuş tələbələrin 100%-i (bə'zi kiçik istisnaları nəzərə almaqla) vaxtında, məzunluq diplomu alırlar. İndi qəbul olunma vaxtından məzunluq diplomuna gedən yolun əsas xüsusiyyətlərinə nə zər salmaq (kursdan kursa keçmə, semestr imtahan

yoxlama və qiymətləndirmə prinsipləri və s.).

Qəbul olunmuş tələbələr ildə iki dəfə semestr imtahanları (hər semestr müəyyən fənlər üzrə imtahan, bəzi fənlər üzrə isə məqbullar) verirlər. İl boyu verdikləri imtahanların hamısından məqbul qiymətlər toplayan tələbələr növbəti kursa keçirlər. hər hansı imtahandan qeyri-məqbul qiymət alan tələbə iki dəfə, bəzi hallarda isə üç dəfə təkrar imtahan vermək hüququna malikdir. Bu imkanlardan da istifadə edə bilməyənlər kursda qalır və həmin il oxuduqları fənləri (hətta imtahanlarda məqbul qiymət aldıkları?!) yenidən oxumalı olurlar. Qeyd etmək lazımdır ki, belə hallara (təkrar kursda qalma hadisələrinə) çox az rast gəlmək olur. Səbəb isə aydındır. hər hansı imtahandan kəsilmiş tələbənin qısa müddət ərzində 2-3 dəfə təkrar imtahan vermək imkanı var (elə bu imkanların yaradılması kəsilmiş tələbəyə nəyin bahasına olursa-olsun qiymət yazılmasına xidmət etmirmi?!).

Təbii ki, iki il dalbadal kursda qalan tələbənin ali məktəbdən xaric olunması təhlükəsi də kəsiri vaxtında ləğv etməni gücləndirən amillərdən biridir. Artıq kəsilmiş tələbə neçə olursa- olsun, kəsirini ləğv etmək məcburiyyətində qalır və bunun üçün, lazım gələrsə, müxtəlif üsullara da (tapşırıq, xahiş və s.) əl atmalı olur və nəhayət, kəsirini ləğv edir. Beləliklə, 4-5 il başa çatdıqdan sonra məzunluq diplomu alan tələbələr arasında məzunluq diplomuna layiq olmayan, mütəxəssis kimi çalışmağa tamamilə hazır olmayan çoxsaylı məzunlara da rast gəlinir.

Belələrinin 4-5 illik təhsil müddəti başa çatdıqdan sonra məzun olmalarına səbəb dövlət təhsil sistemində süzgəc prosesinin zəif işləməsidir.

Qəbul imtahanlarının TQDK tərəfindən testlə aparılmasından sonra süzgəc prosesinə əsas etibarilə kursdan kursa keçmə məsələsində diqqət yetirilməlidir. Məhz bu mərhələyə zəif diqqət yetirildiyi üçün dövlət təhsilində süzgəc demək olar ki, işləmir və qəbul olunmuş tələbələrin hamısı “süzgəcin iri gözlərindən” süzülərək məzunluq təntəsinə gəlib çatırlar.

İndi isə artıq müəyyən sayda məzunları olmuş bir neçə ali məktəblərin timsalında əzəl ali məktəblərdə süzgəc prosesinin gedişinə nəzər salaq.

Bu özəl ali məktəbləri tətbiq etdikləri təhsil modeli və tədris proqramlarından istifadə baxımından iki tipə ayırmaq olar:

1. Əsas etibarilə dövlət təhsilində tətbiq olunan təhsil modeli ilə işləyən, lakin uyğun tədris proqramlarından daha çevik istifadə edən (tədris proqramlarında lazımi dəyişikliklər olunmasına yer saxlayan, bir çox fənlərin ingilis dilində tədrisinə çalışan) özəl ali məktəblər. (Qərb, Özəl Azərbaycan, Təfəkkür universitetləri).

2. Dövlət ali məktəblərindən fərqli, əsas etibarilə dünya təhsilində təcrübədən keçmiş təhsil modeli ilə işləyən özəl ali məktəblər (Xəzər Universiteti).

Özəl ali məktəbləri tiplərə bölməkdə məqsəd onların təhsildə süzgəc prosesini müxtəlif cür tətbiq etmələrini izləməkdən ibarətdir.

Təhsilin təşkilində əsas prinsip olaraq milli zəmində beynəlxalq standartlara uyğun kadr hazırlığını götürən və məzunluq diplomlarının geniş keçərliyinə

çalışan birinci tip özəl ali məktəblərdə tətbiq olunan təhsil modelinin dövlət təhsil modeli ilə üst-üstə düşməsi ilə yanaşı, bu ali məktəblərin tədris proqramlarının təşkilində dövlətdə olduğundan aşağıdakı iki fərqli cəhəti qeyd etmək lazımdır:

- Mütəxəssislərin təklifinə uyğun olaraq tədris proqramlarında çevik surətdə müəyyən dəyişikliklər etmək mümkündür (lazım olmayan fənlərin əvəzinə daha vacib fənlərin salınması);

- tədris planları elə təşkil olunur ki, xarici mütəxəssislərin gəlməsilə əlaqədar həmişə xüsusi kursların proqrama salınma imkanı olur.

Bu ali məktəblərin imtahan-yoxlama və qiymətləndirmə prinsipləri, kursdan kursa keçmə məsələlərində isə dövlət ali məktəblərində olduğundan ciddi fərqli görünür. Məzunlara verilən diplomlar da dərəcə etibarilə (adi və fərqlənmə) dövlət təhsilində olduğu kimidir. Lakin yarandıqları vaxtdan bəri hər bir ali məktəbdə gündən-günə maddi-texniki bazanın genişləndirilməsi (adı çəkilən hər bir ali məktəbin özünün ayrı-ayrı tədris korpusu, müasir elektron avadanlıqla təchiz olunmuş kompüter zalı, tədrisin ilkin tələblərinə cavab verməyə çalışan kitabxanası və s. var), beynəlxalq əlaqələr sahəsində atılan addımlar, kadr potensialından get-gedə daha yaxşı istifadə olunması, tədris proqramlarında daima axtarılda olmaları və s. bu kimi əlamətlər bu ali məktəblərdə süzgəç prosesinə öz müsbət təsirini köstərir. Odur ki, vaxtında məzun olan tələbələrin say faizi burada dövlətdəkindən az da olsa fərqlənir.

Yuxarıda apardığımız təsnifata görə II tip özəl ali məktəblərin yeganə təmsilçisi Xəzər Universitetidir. Burada dövlət ali məktəblərində olduğundan tam fərqli bir təhsil modeli həyata keçirilir.

Tədris proqramları aşağıdakı prinsiplər üzrə təşkil olunmuşdur:

- universitet tələbləri;
- ümumtəhsil tələbləri;
- ixtisas fənləri;
- seçmə kurslar (müəyyən sayda fənlərin tələbə tərəfindən seçilməsi imkanı).

Bu bölümlər üzrə fənlərin adı, sayı və hər bir fənnin çəki vahidi (kredit) müəyyən olunur və tələbə hər hansı fakültəni bitirmək üçün müəyyən olunmuş sayda kredit yığmalıdır. İmtahan-yoxlama və qiymətləndirmə sistemi də tamamilə fərqlidir.

Tələbənin bütün semestr boyu fəaliyyəti diqqətlə və sənədləşdirilmiş surətdə izlənilir və son imtahan vaxtı nəzərə alınır. Başqa sözlə, tələbələr semestr boyu uyğun departamentlərdə qəbul olunmuş prinsiplərlə (müxtəlif departamentlərdə bu prinsiplər fərqlənə bilər) müxtəlif formalı imtahanlar verirlər və son imtahan zamanı bu nəticələr nəzərə alınır.

İmtahanlar yazılı surətdə, xüsusi testlə keçirilir (xüsusi spesifikasiyaya malik fənlər üzrə imtahanda şifahi sorğu da istisna edilmir) və 100 ballıq qiymətləndirmə sistemi tətbiq olunur.

İmtahanda 60 və daha çox bal toplayan tələbələr imtahanı müvəffəqiyyətlə vermiş hesab olunur, əks halda həmin fənni növbəti semestr və ya sonra yenidən oxumalıdır (başqa sözlə, kəsirlərin ləğvi yoxdur).

Universiteti bitirmək üçün müəyyən olunmuş sayda kredit toplamış tələbənin orta qiyməti (müvəffəqiyyət indeksi, ORA) eləcə də ayrıca ixtisas fənləri üzrə orta qiyməti 70-dən az olmamalıdır. Əks halda tələbə bir neçə fənni (əsasən ixtisas fənləri) yenidən oxumalıdır (orta qiymətini lazımi səviyyəyə çatdırmaq üçün). Beləliklə, orta qiymətin 70-dən yuxarı olma tələbə məzunluğa gedən yolda daha bir ciddi süzgəcin qoyulduğunu göstərir.

Müəyyən olunmuş sayda kredit toplamış, ümumi orta qiyməti və ixtisas fənləri üzrə orta qiyməti 70-dən az olmayan tələbələr Universiteti bitirmiş hesab edilir³.

Məzunlara hansı dərəcədə diplom verilməsi də ciddi süzgəcdən keçir. Diplomun dərəcəsi tələbənin müvəffəqiyyət əmsalının (GPA) aşağıda göstərilmiş hansı aralığa düşməsindən asılıdır:

$60 \leq \text{GPA} \leq 79$	Ali diplom;
$80 \leq \text{GPA} \leq 86$	Fəxri diplom;
$87 \leq \text{GPA} \leq 93$	Yüksək fəxri diplom;
$94 \leq \text{GPA} \leq 100$	Ən yüksək fəxri diplom ⁴ .

Beləliklə, qarşıya qoyulan bu əlavə şərtlər süzgəc prosesinin daha ciddi getməsinə xidmət edir.

İndi göstərilən özəl ali məktəblərdə tələbələrin son 2 ildə vaxtında məzun olma rəqəmlərinə diqqət yetirək.

Ali məktəbin adı	Tələbələrin qəbul olunduqları tədris ili	Qəbul olunan tələbələrin sayı	Vaxtında məzun olanların sayı	Faiz
Təfəkkür	1992/93	150	100	67
	1993/94	315	301	95
Özəl Azərbaycan	1992/93	216	157	73
	1993/94	225	225	100
Qərb	1992/93	129	123	95
	1993/94	241	220	91
Xəzər	1992/93	147	50	34
	1993/94	175	44	25

Qeyd: Yuxarıdakı cədvəldə vaxtında məzun ola bilməyənlər sırasında müəyyən səbəblər üzündən ali məktəbi təhsil müddəti başa çatmamış tərک etmiş tələbələr də var.

Lakin bir ali məktəbdən başqa ali məktəbə keçməyin əsas səbəbi məhz burada vaxtında məzun olmamaq təhlükəsidir (bəzi istisnaları nəzərə almaqla). Ona görə də həmin cədvəldə ali məktəbi vaxtından əvvəl tərک edib getmiş tələbələrin sayı ayrılıqda göstərilməmişdir.

Dünya təhsilində lider sayılan ABŞ-ın məşhur universitetlərində isə bu rəqəm əsas etibarilə 25-35% arısında olur (müəyyən istisnalarla).

Onu da qeyd edək ki, ABŞ-da tələbələr pillə-pillə çox ciddi süzgeçdən keçərək məzunluq təntənəsinə gəlib çıxırlar. Bəzi ixtisaslar üzrə isə (tibbi, hüquq) hətta məzunluq diplomu da gənclərin işə düzəlmələrinə təminat vermir. Həmin ixtisaslar üzrə ali təhsili olan gənclər xüsusi assosiasiyalarda imtahan verməli (süzgəcin yeni bir pilləsi) və öz işləmək hüquq və bacarıqlarını yenidən təsdiq etməlidirlər.

Beləliklə, süzgeç prosesinin cəmiyyət üçün yüksək səviyyəli kadrların hazırlanmasında rolu göz qabağındadır və elə buna görə də bütün ali məktəblərdə (istər dövlət, istərsə də özəl) təhsil siyasəti və tədris proqramlarının təşkilində süzgeç prosesini gücləndirən amillərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bax: Relation between State and higher edication, London, 1996, cəh. 22,
2. Bax: Werner Z.Hirsch “Inventing Education for the future”, institute of Government and Public Affairs, University of California, Los Angeles, 1967, cəh. 284.
3. Bax: Khazar University Catalog, 1996-1998, cəh. 31-32.
4. Bax: Khazar University Catalog, 1996-1998, cəh. 40.